

Narzikulova Maftuna salimovna

(Samarqand davlat chet tillar instituti o'qituvchisi)

Annotatsiya: Ushbu maqolada konsept tushunchasi va uning til vositalari orqali ifodalanish masalalari yoritiladi. Konsept - ma'lum bir predmet yoki tushunchani ifoda etuvchi aqliy tasavvur bo'lib, lisoniy vositalar yordamida aniq va tushunarli tarzda ifodalanishi tahlil qilinadi. Konseptning leksik-semantik, grammatik, kontekstual va pragmatik jihatlariga e'tibor qaratiladi. Konsept mazmunini yoritishda so'z, so'z birikmasi, gap, matn kabi til birliklarining o'rni va ahamiyati, shuningdek, metafora, sinesteziya, paronomaziya kabi lisoniy vositalarning qo'llanilishi tushuntiriladi. Maqolada konseptning milliy-madaniy va lingvokulturologik kontekstdagi ifodalanish masalalariga ham e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: konsept, leksik-semantik, grammatik, kontekstual, pragmatik, lisoniy vositalar, milliy-madaniy kontekst, lingvokulturologik kontekst.

Kirish

Konsept tushunchasi tilshunoslik, semiotika, lingvokulturologiya kabi ilmiy yo'nalishlarda keng o'rganilmoqda. Konsept - ma'lum bir obyekt yoki hodisani ifoda etuvchi aqliy tasavvur, bilim, tushuncha bo'lib, til vositalari orqali aniq va tushunarli tarzda ifodalanadi. Konseptning verbal ifodalanishi jarayoni lingvistik, psixolingvistik va etnolingvistik yondashuv asosida o'rganiladi. Konseptning mohiyati va xususiyatlari olimlar tomonidan quyidagicha talqin qilinadi: V.I. Karasik konseptni "madaniy-lingvistik tushuncha" deb ta'riflaydi, uning til, fikrlash, madaniy an'analar va turmush tarzini o'zida mujassam etishini ta'kidlaydi [1]. E.S. Kubryakova esa konseptni shaxsiy, milliy, madaniy bilimlar majmui sifatida talqin qiladi [2]. Yu.S. Stepanov konseptni "madaniy tushuncha" sifatida talqin qilib, uning til, fikrlash, emosional, assotsiativ komponentlari borligini ta'kidlaydi [3]. G.G. Slyshkin esa konseptning lingvokulturema xususiyatlarini ko'rsatadi, ya'ni konsept tilning lingvistik, madaniy va kognitiv tomonlarini

mujassam etadi [4].

W. Croft va D.A. Cruse konseptning leksik-semantik, grammatik, diskursiv vositalar orqali ifodalanishini ta'kidlaydi [5]. G. Lakoff va M. Johnson esa metafora, sinesteziya kabi lisoniy usullarning konsept mazmunini yorqin ifodalashda ahamiyatini yoritadi [6]. Shuningdek, R.W. Langacker konseptni til birliklarining (so'z, so'z birikmasi, gap) semantik tizimi orqali ifodalanishini ko'rsatadi [7]. Buni inobatga olib, konseptning verbal ifodalanishida leksik-semantik, grammatik, diskursiv vositalar, shuningdek, metafora, sinesteziya kabi lisoniy usullar muhim o'rin tutadi.

Konseptning leksik-semantik ifodalanishi

Konseptning verbal ifodalanishida leksik-semantik vositalar muhim o'rin tutadi. Konseptni ifodalovchi so'zlar va so'z birikmalarining semantik mazmuni, konnotativ mazmunga ega bo'lishi, sinonimik qatorlari, paradigmatic va sintagmatik aloqalari konsept mazmunini ochishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, metafora, sinesteziya, paronomaziya kabi lisoniy vositalar konseptni yorqin va ta'sirchan tarzda ifodalashga xizmat qiladi. Konseptlar til birliklarining (so'z, so'z birikmasi, gap) semantik tizimi orqali ifodalanadi. R.W. Langacker fikricha, konseptlar til birliklarining ma'no mazmunida namoyon bo'ladi [7].

Leksik-semantik vositalar konseptning mazmunini ifoda etishda muhim o'rin tutadi. Masalan, bir konsept turli so'zlar (sinonim, antonim, giperonim, giponim) orqali ifodalanishi mumkin. Shuningdek, so'z birikmasi yoki gap tarkibidagi leksik elementlarning semantik bog'lanishlari orqali ham konseptlar namoyon bo'ladi.

Demak, konseptlar ularni ifoda etuvchi leksik-semantik vositalar orqali til tizimida namoyon bo'ladi. Konseptning semantik mazmuni ushbu til birliklarining ma'no xususiyatlari bilan chambarchas bog'liqdir.

Konseptning grammatik ifodalanishi

Konseptlar til tizimidagi grammatik vositalar orqali ham ifodalanadi. W. Croft va D.A. Cruse konseptlarning grammatik vositalar yordamida ifoda etilishini ta'kidlaydi [5].

Grammatik darajada konseptlar turli morfologik shakllar (ot, sifat, fe'l,

ravish va hokazo), ularning grammatik kategoriyalari (son, kelishik, egalik, shaxs-son, mayl, zamon va hokazo), shuningdek, sintaktik konstruksiyalar orqali namoyon bo'ladi. Masalan, "uy" konsepti ot, "yashil" konsepti sifat, "yozmoq" konsepti fe'l, "tezda" konsepti ravish kabi grammatik kategoriyalar orqali ifodalanadi.

Bundan tashqari, grammatik vositalar (kelishik, son, egalik va hokazo) konseptlarning mazmuniy xususiyatlarini aniqlovchi rolini bajaradi. Jumladan, "uylar" shaklidagi ko'plik turi "uy" konseptining ko'plik miqdorini ifodalaydi.

Konseptning kontekstual ifodalanishi

Konsept mazmuni matn yoki muloqot kontekstida ochiladi. Konseptning milliy-madaniy, lingvokulturologik kontekstdagi ifodalanishi muhim ahamiyatga ega. Konseptga oid madaniy-tarixiy, mifologik, adabiy-badiiy, folklor kabi bilimlar konseptning kontekstual ifodalanishida muhim o'rin tutadi. W. Croft va D.A. Cruse konseptlarning diskursiv vositalar orqali ifodalanishini ta'kidlaydi [5].

Kontekstual darajada konseptlar o'z ifoda-sharhi, maqsadi, mazmun-mohiyati jihatidan nutqiy mavqega, voqea-hodisalar ketma-ketligiga, tinglovchi/o'quvchining dunyoqarashiga, pragmatik sharoitlarga bog'liq holda ifodalanadi. Masalan, "qish" konsepti quyidagi jumalarda turlicha mazmun ifodalaydi:

"Qish yaqinlashib kelmoqda" - mavsumiy mazmun.

"Qish odam hayotini qiyinlashtirmoqda" - mavsum talablariga moslasholmaslik, qiyinchiliklar mazmuni.

"Qishlash sayohat" - qishda sayyohlik, dam olish mazmuni.

Demak, kontekstual darajada konseptlar so'zlovchining kommunikativ maqsadi, tinglovchining dunyoqarashi, o'z-o'zini ifodalash xususiyatlari asosida namoyon bo'ladi.

Konseptning pragmatik ifodalanishi

Konseptning nutqiy ta'sirchanligini ta'minlash, maqsadga muvofiq va samarali ifodalash masalalari konseptning pragmatik jihatlari bilan bog'liqdir. Nutqiy maqsad, nutqiy muvofiqlik, ta'sir kuchi kabi pragmatik omillar konsept

mazmunini yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi. Konseptlar ularni ifoda etuvchi til vositalarining pragmatik xususiyatlari orqali ham namoyon bo'ladi. Pragmatika konseptlarning muloqot jarayonidagi kommunikativ-funktional xususiyatlarini o'rganadi.

Pragmatik darajada konseptlar so'zlovchi va tinglovchining kommunikativ maqsad, niyat, munosabat, ohangli jihatlarini ifodalaydi. Masalan, "*mehribon*" konsepti quyidagi jumalarda turlicha pragmatik ma'nolar ifodalaydi:

"Mehribon odam mehmonga keldi" - ijobiy baholash, iliqlik mazmuni.

"Mehribon ukamga nisbatan qo'pol gapirdi" - salbiy baholash, ma'lum bir axloqiy me'yorga zidlik mazmuni.

"Mehribon bo'lishni istab qoldim" - istak, tilak mazmuni.

Demak, pragmatik kontekstda konseptlar so'zlovchi va tinglovchining muloqotdagi munosabatini, fikr-mulohazalarini, baholash xususiyatlarini ifodalaydi.

Xulosa

Yuqoridagi fikrlarni tahlil qilgan holda quyidagi to'xtamlarga kelish mumkin;

- Konsept tilning, fikrlashning, madaniyatning, dunyoqarashning birlamchi elementi sifatida namoyon bo'ladi.

- Konsept mazmuni leksik-semantik, grammatik, kontekstual va pragmatik vositalar asosida ifodalanadi.

- Konseptning milliy-madaniy va lingvokulturologik xususiyatlari uning verbal ifodalanishida o'ziga xos jihatlarini belgilaydi.

- Konseptni yorqin va ta'sirchan tarzda ifodalashda metafora, sinesteziya, paronomaziya kabi lisoniy usullar muhim ahamiyat kasb etadi.

Konseptning verbal ifodalanish masalalari tilshunoslikning turli sohalarida o'rganiladi. Konsept mazmunini leksik-semantik, grammatik, kontekstual va pragmatik jihatdan yoritish, shuningdek, milliy-madaniy va lingvokulturologik omillarni inobatga olish konseptning aniq va tushunarli tarzda ifodalanishini ta'minlaydi. Konsept mazmunining lisoniy vositalar orqali samarali yoritilishi til

va tafakkur o'rtasidagi aloqalarni yoritishda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1] Karasik, V.I. (2002). Yazykovoy krug: lichnost, kontsepty, diskurs. Volgograd: Peremena.
- [2] Kubryakova, E.S. (2004). Yazyk i znanie: Na puti polucheniya znaniy o yazyke. Moscow: Yazyki slavyanskoy kultury.
- [3] Stepanov, Yu.S. (2001). Konstanty: Slovar russkoy kultury. Moscow: Akademicheskii Proekt.
- [4] Slyshkin, G.G. (2000). Ot teksta k simvolu: Lingvokulturnye kontsepty pretsedentnykh tekstov v soznanii i diskurse. Moscow: Academia.
- [5] Croft, W. & Cruse, D.A. (2004). Cognitive Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press.
- [6] Lakoff, G. & Johnson, M. (2003). Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press.
- [7] Langacker, R.W. (1987). Foundations of Cognitive Grammar: Theoretical Prerequisites. Stanford: Stanford University Press.